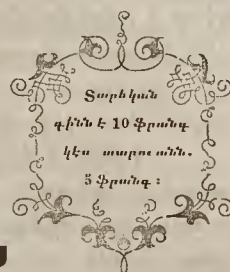

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 22.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՅԱՆՈՅ ԽՂԻԿԸ ԿԱՍ ԳԻՊՈՒՐԿ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ը.

Ջարմանայի Գիտություն:

արիամ ծերոյն ցած կամարին տակէն նախ այծին վազեց, զոր ծառի մը կապած էր, ետքը սկսաւ լեռնէն վար վազել:

Մարդին ու եղբայր Գլաւը Մարիամին ուշանալուն համար մեծ հոգի

մէջ էին: Մարդին զինքը դաշտի մէջ փնտռած, անուամբը կանչած էր, եւ սրտի դողով նորէն իր տնակը մտած վայրկեանը, Մարիամ շունչը բռնուած եւ երեսէն քրախքներ վազելով տեղը հասած էր: Թէ եւ Մարդին զինքը տեսած ատենը շատ ուրախացած էր, բայց ուրախութիւնը ծածկելով, անոր ուշանալուն համար պղտիկ յանդիմանութիւն մը տալ կ'ուզէր:

Թէպէտ Մարիամ, հեւալէն խօսիլ չէր կրնար, բայց զանազան նշաններով կ'իմացընէր թէ հարկաւոր եւ էական բան մ'ունի պատմելու, բայց իր սնուցիչ հայրը ուրախութենէն անոր նշաններուն միտ չգրաւ, այլ վաղեց որ երթայ եղբայր Գլաւին անոր գալն իմացընէ: Որովհետեւ երկուքն ալ երկայն ատեն զանի փնտռած էին:

Հազիւ թէ Մարդին Գլաւին՝ ուրախան լուրը պատմած էր, Մարիամ ետեւէն հասած եւ խցի մէջ մտած էր: Որովհետեւ յոգնութիւն առած էր, հոն սրտաշարժ բառերով, լեռան վրայ Գիպուրկի աւերակաց մէջ տեսածները պատմեց: Գատապարտեալ խեղճ ծերոյն վիճակն այնպիսի գեղեցիկ եղանակաւ ստորագրեց, որ լսողներուն աչքերը լեցուեցան: Եւ ծերոյն կերպարանքը բաւական ճշգիւ ստորագրած ըլլալով, Մարդին ստորագրութիւնը լսած ատենը երեսին գոյնն սկսաւ նետել: Միտքը բան մ'ինկած էր, բայց աս վայրկեանիս մէջ խօսելու ատենը չէր, եւ երբոր

Մարիամ դուրս ելաւ որ երթայ տան մէջ ան դատապարտելոյն համար պատրաստութիւններ տեսնէ Մարդին նոյն ատենը մտածածը յայտնեց:

Եղբայր Գլաւ Մարդին կարծիքը հաւանական կը համարէր, եւ երկուքն ալ միատեղ խորհուրդ կ'ընէին թէ ան խեղճն ինչ եղանակաւ առանց մատնուելու ազատեն: Մէկն ասանկ կ'ըսէր, մէկալն ասանկ, եւ երկայն ատեն մէջերնին չէին կրնար միաբանիլ: Վերջապէս աս որոշումը տուին, որ Մարդին իր գտնելովը նոյն իրիկուն լեռան վրայ ելլեն, եւ դժբախտ ծերոյն կերակուր եւ ըմպելի տանին եւ զինքը զօրացընեն, եւ եթէ որ ծերոյն զօրութիւնը կամաց կամաց լեռնէն վար իջնալու ներելու ըլլայ, ան ատեն զանի գաղտուկ Ս. Վալենդինին մատուցուր բերեն, եւ մատրան տակը գտնուած կամարի տակ պահեն:

Մարդին առանց ատեն կորսընցնելու, զԱստուած օգնութիւն կանչելով, իր յատակագիծն ի գործ դնելու գնաց:

Մարիամ տան մէջ՝ անոր համար ամէն հարկաւոր բաները պատրաստած էր, եւ այնպէս ըրած էր, որ երկուքն ալ մէյ մէկ բան պիտի առնէին: Ասոնք առանց տեսնուելու, բարեբախտութեամբ լեռան վրայ հասան: Փլատակաց մտեցած ատեննին, կը լսէին որ ան խեղճը բարձր ձայնիւ կ'աղօթէր:

“Մահաւասիկ նորէն եկայ, սիրելի եւ բարի ծեր, գոչեց Մարիամ ներս մտած ատենը, եւ զլիսուն վրայէն ծանր բեռ մը վար նետեց: Ծերը դեռ աղօթքի մէջ ձեռքերը միացուցած կը կենար, եւ անոր դէպ ի վեր սեւեռած աչքերը արտասուօք լեցուն էին: Ծերը դեռ Մարեմայ հայրը տեսած չէր, երբոր Մարիամ անոր մտնենալով ըսաւ. “Բարի ծեր կը տեսնեմ հայրս, զքեզ փրկելու եկած է,“:

“() Ըհնեալ ըլլայ Յիսուս Գրիստոս, այսպէս ողջունելով Մարդին դժբախտին քովը մտեցաւ:

“Յաւատեանս, պատասխանեց ծերը:

Մարդին ձեռքի լապտերը ծերոյն առջեւը դրաւ, կողովին մէջէն սափոր մը դուրս հանած՝ ատենը Մարիամ ուրիշ պատրաստութիւններով զբաղած էր:

“Դժբախտ մարդ, կ'ըսէր Մարդին ցած ձայնով, “որովհետեւ շատ տկարացած կ'երեւաք, ի սկզբան

պէտք է ըմպելը մ'առնուլ: Աս բերածս Ռենոսի զուտ գինի է ասկէ ճաշակեցէք որ քիչ մը զօրանաք,»:

Ծերը երկու ձեռքը սափորը բռնեց, բերանը տարաւ եւ աղէկ մը խմեց:

«Վինին իրեն շատ աղէկ եկաւ, ըսաւ Մարգին, լապտերը գետնէն վեր առաւ եւ ծերոյն երեսը լուսաւորեց: Ծերը սափորը վար առաւ եւ քովը դրաւ, գինին զինքը զօրացուցած էր:

«Տէր Աստուած», գոչեց Մարգին եւ կանթեղը ձեռքէն ինկաւ:

«Ի՞նչ եղաւ, սիրելի հայր», գոչեց Մարիամ զարհուրանօք եւ կանթեղը գետնէն վերցուց:

«Վն է, ան է,» կ'ըսէր Մարգին, եւ ծունր դնելով, ծերոյն ձեռքը բռնեց սրտին եւ շրթանքը վրայ կը ճնշէր:

Եւ սիրելի տէր: . . . ան բարի տէր,» կը գոչէր Մարգին հեծկլալով. «զձեզ նորէն պիտի գտնեմ եղբր,» Մարգին ասկէ աւելի չէր կրնար խօսիլ, որովհետեւ արցունքները խօսքերը խղիւղեցին: Մարիամ զարմացմամբ կը կենար, եւ եղածը թէեւ չէր ըմբռնէր, բայց կը զարմանար:

«Ի՞նչ ծանօթ ծայն մըն է,» ըսաւ ծերը եւ աշխատելով կանգուն կեցաւ եւ կը հարցընէր, «դուն ո՞վ ես,»:

«Բարի տէր, զիս չէք ճանչնար,» կ'ըսէր Մարգին. «Ես ձեր քուրդ ծառան եմ: Ես զձեզ նորէն գտայ...»:

«Դուն իմ հաւատարիմ քուրդս ես,» եւ կ'ըսէր ծերունին, «հիմայ կը ճանչնամ: Եկ՛ուր բազկացս մէջ, եկ՛ուր որ զբեղ գրկեմ,»:

Երկուքն իրար գրկած ատենը, Մարիամ զարմանքէն քար դարձած մնացած էր, որովհետեւ տեսածն ու լսածներն իրեն բոլորովին անծանօթ էին: Բայց ի վերայ այս ամենայնի ինքիքն գալով, միտքն եկաւ հիւանդ ծերոյն համար կամարին ներսի կողմը պատրաստած անկողինը: «Թող տուր, սիրելի հայր,» կ'ըսէր քուրդին, «թող որ քու տէրդ անկողնոյ վրայ դնեմք, որովհետեւ գետինը իրեն համար խոնաւ եւ կարծր է,»:

Քուրդը դեռ հիմակ առջի անգամ տեսաւ որ իր հիւանդ տէրը գետնի վրայ էր: Անմիջապէս ջղային բազում կենդանի հիւանդը գրկեց անկողնոյ վրայ դրաւ:

«Սիրելի տէր ներեցէք,» կ'աղաչէր քուրդը, «որ ես զձեզ երկայն ատեն գետնի վրայ թողուցի: Ի՞նչ պէս նիհար, հիւանդ ու ծեր կ'երեւաք: Նոյն ատենէն ի վեր բաներնիդ շատ դժբախտ եղած պիտի ըլլայ: Բարի տէր զձեզ նորէն ստանալուս վրայ ունեցած ուրախութիւնս անպատմելի է:

Եւ ըսելով երբոր Մարիամին ձեռքը բռնեց եւ տիրոջ մօտեցուց, կը հարցընէր ծերը «Ուրեմն, սիրելի քուրդ դուն կարգուած ես: Ի՞նչ հրէշտակի պէս դուստր մ'ունիս: Թէ որ անի չըլլար, ես ստուգիւ ակ աշխարհքիս մէջ չէի եւ անով ոչ դուն զիս, եւ ոչ ալ ես զքեզ աս կենաց մէջ կրնայինք տեսնել: Երջանիկ հայր մ'ըլլալուդ համար սրտանց ուրախակից կ'ըլլամ քեզի,»

«Մայրդ է, սիրելի տէր,» կրկնեց քուրդը «մինչեւ աս վայրկեանս որուն մէջ զձեզ գտայ, մինչեւ աս վայրկեանս հայր էի: Բայց հիմայ, եւ հիմախուրէն ի վեր ակ չեմ, եւ ակ չեմ ուղեր ըլլալ: Հայր ըլլալու աս երջանկութիւնը պէտք է որ ձեզի յանձնեմ: Բարի տէր, մեծ ուրախութիւն մ'զգայու պատրաստուեցէք, զոր Աստուած ձեզի աս վայրկեանիս համար պահած էր,» «Պատրաստուեցէք նոյն լսելու, եւ գիտցէք որ աս աղջիկը չէ թէ իմ, այլ ձեր աղջիկն է: Առէք զանի եւ ձեր հայրենի կրծոց վրայ ճնշեցէք, ինք ձեր Պերդան է:

«Պերդաս . . . դուստրս . . .», գոչեց ծերը ուրախութենէ գրաւած, եւ աղջկը բազկացը մէջ գրկեց եւ այնպէս սրտին վրայ կը ճնշէր որ կարծես թէ ուրախութենէն պիտի ճզմէր:

Մարիամ, (զոր ասկէ ետքը Պերդա կը կոչենք) եղածը չէր իմանար՝ երկայն ատեն շփոթած մնացած էր: Հօրը կրծոցը մէջ, զոր շատնցունէ ի վեր մեռած կը համարէր, բառ մը բերնէն չէր կրնար արտաբերել, միայն կու լար ու կը հեծկլտար:

«Սիրելի եւ բարի խաթունիկ պէտք չէ որ լաս,» կ'ըսէր քուրդը զաղջիկը մսիթարելով: «Պէտք ես մանաւանդ ուրախանալ, որովհետեւ իմ ան տէրս, քու հայրդ է: Ասկէ ետքը ես քու ծառադ եւ դուն իմ տիկինս ես,»:

Պերդա իր մինչեւ հիմախուրէն հօր աս խօսքերը լսելով աւելի եւս շարժեցաւ եւ սաստիկ կու լար:

«Ուրեմն դուն աղին դաւակ, առանց զիս ճանչնալու իմ կեանքս փրկեցիր, ուրեմն դուն իմ Պերդաս ես: Հիմայ միտքս կու գայ, կերպարանքդ ան է: Մայրդ ալ կարգուելու ատեն, ըստ ամենայնի քու կերպարանքդ ունէր: Եւ սիրելի քուրդ, անի ո՞ր է, դեռ կ'ապրի, իմ սիրելի Պերդաս դեռ կենդանի է: Իմ Գունոս ի՞նչ եղաւ:

«Բարի տէր,» շատ կը ցաւիմ որ իմ տիկնոջս եւ Գունոյին վրայ ձեզի տեղեկութիւն մը չեմ կրնար տալ: Անոնց վրայ միայն մէկ բան մը գիտեմ: Բայց սիրելի տէր, պատմէմ յառաջ պէտք էք քիչ մը բան ուտել որ զօրանաք,»:

Բարի եւ հաւատարիմ քուրդ անոր առջեւ պաղ խորուած, հաց եւ Ռենոսի հին գինւոյն սափորը դրաւ: Եւ տիրոջ անանկ եռանդեամբ եւ յարգութեամբ կը ծառայէր, իբր թէ ամբողջն մէջն ըլլար:

«Շնորհակալ եմ, սիրելի քուրդ,» կ'ըսէր տէրը «դուն զիս շատ կը հօգաս, բայց ես հիմակ ոչ կրնամ ուտել եւ ոչ ալ խմել: Սիրտս անանկ մեծ ուրախութեան մէջ է, որ պիտի ճալի:

Սիրելի քուրդ իմ սիրելի Պերդայիս եւ Գունոյիս վրայ բան մը պատմեմ,»:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ.

Մեկնութիւն

«Եւ գիշերն» երբոր սիրելի տէր, որուն մէջ դուք փախաք գացիք, ան գիշերը մտացս մէջ անջնջելի

գրողմած է: Որչափ ցաւեցայ որ ձեզի հետ մէկտեղ չգացի: Բայց հիմայ կ'իմանամ որ տունը մնայլ աւելի աղէկ է եղեր: Զիս թէ որ մէկտեղ առած ըլլայիք, ես հիմայ ձեր գտներն աղատիչն ու կրթիչը չէի կրնար ըլլալ, եւ չէի կրնար զձեզ նորէն գտնելով, զինքը ձեզի դարձնելու բախտն ունենայ: Աստուած ասանկ ուզեր է, եւ անոր ուղածը միշտ բարի է, թէ եւ մեզի աղէկ չերեւայ:»,

«Ես ձեր հրամանը ճշդիւ կատարեցի, եւ ամբողջը գիշեր ցորեկ կրկնապատիկ պահապաններով կը պահպանէի: Ամենեւին ոչ ասպետ եւ ոչ ալ ուխտաւոր, քանի որ յայտնի չէր ցուցուեր որ կասկածելի մարդ չէ, ներս թող չէր տրուեր: Բայց եական բան մ'ըսելու մոռցայ:»,

«Ձեր փախած գիշերը, քանի մը ժամ ետքը երեք սեւ ասպետներ եկան, որոնք դիմախաւորեալ էին, եւ յանուն կայսեր եւ սուրբ Ֆէֆէ ներս մտնել կ'ուզէին: Թող տուի որ մտնեն: Աւանց խօսելու ներս մտան: Տիկինն ու տղաքը արդէն կը քնանային միայն հիւրընդունելութեան խցին մէջ ամրոցին մատուանապետն ու գունդակուտա Պիպերինկէն խաթունը կային: Երկուքն ալ աս ասպետաց հետ աղէկ գործեցին, որովհետեւ բերդապահ՝ ասպետաց ամրոցէն դուրս ելած ատեն, անոնց մէկուն բերնէն լսած էր որ կ'ըսէր «Թէ ստոյգ կ'ըսեմ» որ աղջկանէ եւ քահանայէ մը պոչափ սրտոտութիւն չէի կրնար սպասել: Ինչչափ մեզի հետ աներկիւղ վեճեցին:»,

«Բայց մէյ մ'իրենց դարհուրելի սպանալիքները պէտք էիք լսել: Որչափ որ ձայներնին կը լսուէր, բերններէն ուրիշ բան չէր ելեր, բայց եթէ վրէժ, եւ վայ: Քստմեղի բան էր անոնց ըսածները լսելը:»,

«Յարձակումն ընդունելու պատրաստուեցանք, դէմ դնելու ամէն բան կարգի դրուեցաւ, եւ որոշած էինք մինչեւ վերջի մարդը ամրոցը պաշտպանելու: Որովհետեւ ամրոցին ամուր դրից վրայ մեծ վնասահոլութիւն ունէինք: Ֆէֆէ անձանց՝ ամրոցը յարձակմամբ առնելը մեծ աշխատութիւն եւ արիւն պիտի արժէր: Անամոթներն արդէն աս բանս իմացած էին: Անոր համար ինչ որ քաջութեամբ գլուխ հանել չէին կրնար, ուղեցին խաբէութեամբ ընել: Մտիկ ըրէք, սիրելի տէր որ ան վատ մարդիկները բանը ինչպէս սկսան:»,

«Իրիկուն մը, երբոր արեւը դեռ նոր մտած էր, ուխտաւոր մը ամրոցին դրան առջեւը կեցած, Փրկչին սիրոյն համար որուն գերեզմանէն կը դառնար, կ'աղաչէր որ գիշեր մ'ամրոցին մէջ անցնէ: Յակոբ ինծի կը հարցնէր որ ներս առնող թէ չէ: Ես որովհետեւ անոր մէջ խաբէութիւն մը կը կռահէի, արգիլեցի որ ներս չթողու: Բայց Յակոբ ետ դարձած ատեն ամրոցին դաւթին մէջ տիկինն ու Պիպերինկէն խաթունին իրեն հանդիպեցան: Յակոբ պատմեց անոնց թէ սուրբ երկէն եկող ուխտաւոր մը Փրկչին սիրոյն համար բնակարան մը կը խնդրէ: Տիկինն ինչպէս ձեզի ալ ծանօթ

է, որովհետեւ շատ բարի էր, հրամայեց որ ուխտաւորը ներս առնու, եւ աղէկ ընդունելութիւն ընէ: «Որովհետեւ, կ'ըսէր տիկինը, «Փրկչին սիրոյն համար եկողները պէտք չէ վաճառել:»,

«Ես» մեր տիկնոջ հրամայածն ըրի եւ չարագործը ներս առի եւ աղէկ ընդունելութիւն ըրի: Գինին անոր քմացը շատ աղէկ եկաւ, որովհետեւ դաւաթ դաւաթի վրայ կը պարպէր: Զիս ալ կը ստիպէր որ խմեմ, բայց ես չէի խմեր: Որովհետեւ որչափ որ անոր հետ կը խօսէի եւ որչափ որ զինքը կը դիտէի, այնչափ ալ կասկածելի կ'երեւար: Սուրբ երկրի վրայ խօսածներն արդէն յայտնի կ'երեւային որ շինծու բաներ են: Եւ որչափ որ ինքզինքը սուրբ ու բարեպաշտ կը ցուցնէր, այնչափ ալ տարակոյսս կ'աւելնար:»,

«Եւ ան աւելի խաբէբայ, քան թէ սուրբ ուխտաւոր մը կ'երեւաս, կ'ըսէի ինքրիկէս, որովհետեւ շատ սրբութիւն ու բարեպաշտութիւն ձեւացնողին չիկրնար վստահուիլ:»,

«Եւ որովհետեւ գիշերուան պահպանութեան հոգաբարձութիւնն անձամբ ընել կ'ուզէի անոր համար Մաւրիտիոսը մէկ կողմը քաշեցի եւ ըսի «Մաւրիտիոս աս մարդուն վրայ աչքդ բաց եւ աղէկ հսկէ, որովհետեւ ես զանի չեմ հաւնիր:», Եւ որովհետեւ Մաւրիտիոս ալ իմ կարծիքէս էր, խոստացաւ ինծի որ մինչեւ անոր պառկելու երթալը քովէն չիհեռանար, եւ խուցը քաշուած ատենն ալ անոր կ'ընկերանայ:»,

«Ես ուխտաւորին քովէն հեռացայ, եւ կը քնննէի թէ ամրոցին դաւթին մէջ ամէն հարկաւոր պատրաստութիւններն եղած են, եւ վտանգաւոր դիրքերը պահապաններով բռնուած են: Ամէն բան ի կարգի գտայ: Արդէն ժամը տասն էր, երբոր ես մէկ տեղէն մէկալը, մէկ պահպանէն մէկալ պահպանը կ'երթայի եւ ամրոցի մէջ ամէն բան պահպանով կը գտնէի: Կէս ժամ ետքը քննութիւնս նորէն սկսայ, եւ որովհետեւ ամէն մէկ պահպանէն կը լսէի թէ վարը դաշտին մէջ սեւ կերպարաններու պտրտիլը կը տեսնէին, եւ անտառի մէջ երբեմն փսիսալ, եւ երբեմն զէնքերու շառաչիւն կը լսէին, պահպանաց մտադրութիւնը զարթուցի, եւ բոլոր մարդիկներս յարձակում ընդունելու պատրաստեցի:»,

«Վրոցին դաւթին եւ բերդերու մէջ ամէն բան ի կարգի եղած ատեն, մէկ չարագործի մը խաբէութիւնը մեր բոլոր կարգադրութիւնը ոչնչացուց: Ծառայ մը վաղեց ինծի եկաւ եւ կ'ըսէր թէ Մաւրիտիոս դաշտնով զարնուած, ուխտաւորն աներեւոյթ եղած է, եւ բոլոր ամրոցի մէջ ձիւթի ու ծծմբոյ գարշելի հոտ մը կը տիրէ:»,

«Արեւմտեան մատնուեցանք, կը դռնէի: Եւ նոյն վայրկենի մէջ ամրոցին բոլոր պատերուն վրայէն պահպանները միաբերան կը դռնէին, կրակ, կրակ... մատնութիւն... յարձակում...»,

«Սիրելի տէր բոլոր պահպանաց վրայ սոս-

կում մը տիրեց: Արակը ամրոցին տանիքէն սկսեալ բոլոր խուցերու մէջ տարածուած, եւ գաւթի թշնամեղ զօրքով լեցուած էր: Ամրոցը պաշտպանելը կարելի բան չէր: Պաշապաններն սպաննուած էին, եւ մեր բոլոր բազմութիւնը ցրուած, եւ ամէն բան կորսուած էր,:

Պաշտպաններն վայրկենին մէջ, ուր մահն անխուսափելի էր, վեր ածապարեցի որ մեր տիկինը փրկեմ: Ճամբան Գոնրատին հանդիպեցայ եւ հրամայեցի որ ետեւէս գայ: Տիկինը քնանալու սենեկին հասած ատեննիս, տեսանք որ աղնիւ մատուանապետը տիկնոջ դուռը կոտորելով բանալու զբաղած էր: Ինչ որ ինք առանձին չկրցաւ նէ ընել, մենք միաբան զօրութեամբ գլուխ հանեցինք, եւ դուռը տեղի տուաւ,:

«Իայց ինչ զարմանալի տեսարան բացուեցաւ աչքերնուս առջեւը: Մեր տիկինը ծուռը դրած Աստուծոյ օգնութիւն կ'աղաղակէր: Գոնրատ որովհետեւ տեւ մեր մէջն ամենէն զօրաւորն էր տիկինը գրկեց, հսկ մատուանապետն զԳոնրատն, եւ ալ Պէրգան գիրկս առի եւ ամենքս ալ դռնէն դուրս ածապարեցինք, բոցերուն մէջէն անցանք եւ ստորերկրեայ ճամբան մտանք եւ բարեջաղովութեամբ անտառ ելանք,»:

Պիտր շարունակուի:

ՔԱՂԱՔԱՔԵՏԵ ԵՒ ՋՕՐԱԳԻՐ

ՓԱՄԱՆԱԿԻՍ

ԼՈՐՏ ԺՈՆ ՌԱՍՏԸԼ

Լորտ Ջոն Ռաստը պատմութեանց մէջ նշանաւոր եղած ընտանիքէ յառաջ եկած է, եւ նոյն իսկ իր սերունդը կրնայ ըսուիլ որ իրեն տեսակ մը իրաւունք կու տայ աղատական սկզբանց եւ սահմանադրական աղատութեան պաշտպան ըլլալու եւ անգլիական ան քաղաքացիական անձանց մէջ, որոնք իրենց երկրին գիրքը շատ աղէկ հասկցած են՝ բարձրագոյն տեղի ունենալու:

Ռաստը ի բաց առեալ միայն քիչ մ'ատեն, իր երկարատեւ եւ գծուարին քաղաքական ասպարիզին մէջ, քաղաքացեացք մեծ մասին վատահալութիւնը վատարկելու, բարեկամները անպայման իրեն համակերպելու, թշնամիներէն յարգուելու, իր անունը քաղաքական երեւելի յաղթութեանց մէջ յիշեցնելու երջանկութիւնն ունեցաւ: Երկրին մէջ շատ նորոգութիւններ խթեց, որոնք տէրութիւնը հաստատեցին, զանազան կողմնակցութիւններն իւրաքանչիւր բերին, իրարու հետ հաշտեցուցին, առանց որոյ իրարու նկատմամբ դառն թշնամութեանց մէջ պիտի ըլլային:

Լորտ Ջոն Ռաստը իբր քաղաքացիական կամ իբր տէրութեան անձ, արտաքայ կարգի իմաստուն, գծուարաւ նմանը գտնուելու, սրամիտ եւ մեծ տաղանդի տէր է:

Լորտ Ջոն Պէտֆրեյտի վերջին (վեցերորդ) դարոյն եւ Գորրինկի դքսոյն երկրորդ դստեր Էդիսաբեթին երրորդ եւ ամենէն պզտիկ զաւակը 1792ին Անգլոստոնի 18ին Լոնտոն ծնած է: Անի կրթութիւնը Ստեպլերի առած է, ետքը Վեսթմինսթերի դաստառները յառաջ տարած եւ Էսթինսպուրիի համալսարանին մէջ կատարելագործած է:

Նախքան թէ չափահաս եղած էր, 1813ին հօրը տեղն ոտորին սենեակը մտաւ, եւ ան ատենն իսկ իր զօրաւոր եւ հաստատուն եղբայրութիւններով, եւ աղատ խորհուրդով մեծ անուն ըրաւ: Երբ եւ նոյն ատեն իր տաղանդը նաեւ դրաւորական եւ գեղարուեստական ասպարիզի մէջն ալ ցուցաւ: Իր Ուիլյէմս Ռաստը հառուն կենսագրութիւնը շինեց. «Տոն Գարլուս», որքերգութիւնը շարագրեց, որուն մէջ աղէկ կարգ եւ գիւտ կայ, բայց բանաստեղծական շրջաններու պակասութիւնը շատ զգալի է: Գարծեալ անգլիական սահմանադրութեան վրայ ալ տեսարակ մը հրատարակեց, որ հիմակ ալ սիրով կրնայ կարգացուիլ: Գարծեալ ուրիշ գործքերու շարք մ'ալ հետզհետէ հանեց:

1818ին Լորտ Լիվերքուլին հետ ունեցած համարձակ եւ զօրաւոր վէճով, որուն նիւթն էր Լորտ Գետլերէյին անխորհրդածեալ ապետ-գործարար (Habeas Corpus) կոնգալը, Ռաստը ին անունը ամէն տեղ հռչակեցաւ: Երկու տարի ետքը երկրին համար նորոգութեան մը միջնորդութիւնն սկսաւ, որ գործքով իրաւամբ մեծ քաղաքագիր անունը ժառանգեց: 1820 Հէօրթինկաքնի գաւառին կողմնէ խորհրդանոց մտաւ:

Նոյն տարւոյն վերջերը Ռոբերտ Պրոքթը * առաջարկութիւնն ըրաւ, նոյնպէս 1821ին առաջարկեց որ Կրէմքէնտ աւանին, որ կաշառ կերած էր խորհրդանոցի մէջ ձայնատուութեան իրաւունք չտրուի, որն որ հետեւեալ նոտին մէջ ընդունուեցաւ: Աս յաղթութեանէն քաջալերուելով, իր յատակագիծն ամենայն պնդութեամբ յառաջ տարաւ: Հետեւեալ տարին Ռաստը ուրիշ էական գործքի մը ձեռք գրեալ, որուն նպատակն էին ժողովրդեան ներկայացուցիչները: Ռաստը կը ջանար ցուցնել թէ թէպէտեւ ժողովրդեան վիճակն զգալապէս փոխուած է, բայց ոտորին սենեկին սահմանադրութիւնը, ժողովրդեան վիճակին լաւացումն հետ միօրինակ չի յառաջանար: Աս նկատմամբ Լորտ Ռաստը ընդունաւ զարմանք ըստ մեծի մասին՝ ատեն մը Գլարէնտընին եւ Լէօքին յանձնած գործնին հետ նոյն է: Աս առաջարկութիւնը Գէնինկին դէմ խօսելէն ետքը մերժուեցաւ, նոյն վերջն ունեցաւ նաեւ խորհրդանոցին նորոգութեան համար 1824 ըրած չորրորդ եւ 1825ին ըրած հինգերորդ առաջարկութիւններն ալ: Խորհրդանոցին լուծուէն ետքը, Հէօրթինկաքնի դքսութեան նորէն պատգամաւոր շրջադարձեցաւ, որովհետեւ կաթողիկէականաց աղատութիւն տալու կողմն ինք զինքը սրտած էր:

Ռաստը ին ամենէն երջանիկ եւ յաջող առաջարկութիւնն էր 1828ին Գետլերէյի ** (Test-Akt) վերցուելու առաջարկութիւնը: Երկու տարի ետքը խորհրդանոցի նորոգութեան մեծ վէճն սկսաւ: Վէլլինկընի դաքսն ու իր ընկերները, տէրութեան նաւալը ժայռերուն մէջէն անցընել չկրնալով, զեկը ձեռքերէն վար ձգեցին եւ հրաժարեցան, եւ Ուիլյէմ Գ. թագաւորը, աղատական դահլիճ մը շինելու յանձնարարութիւնը Կրէյ կոմիսն ըրաւ, որն որ Պրոքթը, Ալքսըր եւ Ռաստը Լորտերուն օգնականութեամբ, եւ Լորտ Էնտոտաւնէն, Մէլլէօրնէն, Սիւր Կրէհամէն, Վալքըանթէն, Բալմօրոքընէն եւ Լորտ Սթանլիէն մասնաւոր նեցուկ մը ստանալով ժողովրդեան

* Ռոբերտ Պրոքթը կը կոչուի Անգլիալայնպիսի տեղ մը որ հետզհետէ կ'ընալով, կամ ժողովրդը շատ ազատաստանով, խորհրդանոցի համար անգամ ընտրելու, միայն քանի մը հոգւոյ կը մնայ:

** Աս հրովարտական խորհրդանոց մտնել ուղղութեամբ Հոմմայ քահանայապետը չմանչալու երգում պիտի ընէին:

մէջ ընդհանուր նորոգութիւն մը խոթելու փորձն բրաւ: 1831ին Մարտի մէջ, ճոն Ռասսըլին ընկերները առ խնդիրը ասորին սենեկին առջեւն հանելու համար զինքն ընտրեցին: Ռասսըլ խնդիրը մինչեւ հոն հասցուց որ երկու անգամ կարգադրուեցաւ բայց ի վախճանի երբոր կառգոնելը զօրաւ վարը խորհրդանոցի մէջ ցուցուց որ անդամոց աւելնալը յարմար չէ, խնդիրը մերժուեցաւ: Ասոր վրայ դահլիճը զխորհրդանոցը լուծեց: 1832ին Յունիսի մէջ նոր խորհրդանոց կազմուեցաւ եւ ճոն Ռասսըլ խնդիրը նորէն յառաջ բերաւ: Աս անգամ ասորին սենեակէն անցնելով, խնդիրը վերստին սենեակին հասաւ, հոն Լորտերէն խնդիրը նորէն մերժուեցաւ, Լորտ Վրէյ եւ իր ընկերները իրենց պաշտօնէն հրաժարեցան:

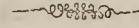
Բայց ժողովարդը առ խնդրոյն վրայ պնդեց մնաց եւ վերջինգըն դէպոյն խորհրդովը կրէյ կամը նորէն պաշտօնի կոչուեցաւ: Վերին սենեակը՝ յարմար առնել մը, ժողովըրդեան կատաղութեան տեղի տալու համար, իր բրած ընդգիմագրութիւնը ետ առաւ: Խնդիրն ընդունուեցաւ, եւ մինչեւ ցայսօր գեռ կը տեւէ, որովհետեւ նոյն ատենուան խնդրուած փոփոխութիւններն ուրիշ բան չէին բայց եթէ յառաջուան եղածին բնական եւ անհրաժեշտ տարածումը:

Աս եղանակաւ նորոգուած խորհրդանոցն առջեւ անգամ 1832ին վերջերը ժողովուեցաւ: Լորտ ճոն Ռասսըլ առ անգամ խորհրդանոցի մէջ ուրիշ գիրք ունէր, եւ ժողովըրդեան վստահութիւնը զանազան էական բարեկարգութեանց ձեռք զարնելով բոլորովին իրեն ձգած էր: Գերեզմարութիւնը անդղիտական գաղթականութիւններէն բոլորովին մերժուեցաւ, զինուորական նոր օրէնքն ի դարձ դրուեցաւ, իրլանտական - եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ վարչութեան մէջ ալ շատ նորոգութիւններ եղան, որոնց էութիւնն ան էր որ իրեն անդամոցն ու հոգւոց փրկութեան վախճանին վերաբերեալ գործքերէն զատ ուրիշ բաները՝ խորհրդանոցին եկած խնդիրները առանց կրօնի խարութեան ամենուն համար ալ միօրինակ պիտի գործադրուի: 1834ին Վրէյի դահլիճն ինկաւ եւ երբոր Լորտ Մէլլուոն երկայն ատեն դիմանալու ոյժ չունէր, Սիր Ռոպերթ Բիլլին յանձնուեցաւ որ նոր դահլիճ մը շինէ: Բայց առ ալ երկայն չտեւեց, եւ Լորտ Մէլլուոն նորէն զեկը ձեռքն առաւ, եւ զճոն Ռասսըլ իր տերութեան ներքին գործոց ատենադպիր քովն առաւ: Բայց իրեն թշնամի Գորինները բանը հոն հասցոյն որ Ռասսըլ Տիլին դքսութենէն, որուն ներկայացուցիչն էր, ալ պատգամաւոր չնտրուեցաւ, եւ քիչ մ'ատեն խորհրդանոցին մէջ տեղի չունեցաւ: Մէլլուոնի դահլիճն 1841ին լուծուելէն ետքը, ճոն Ռասսըլ ետեւէն ինկաւ որ Լոնտոն քաղաքին կողմանէ պատգամաւոր ընտրուի եւ իրը յաջողեցաւ, եւ ազատական կողմնակցութեան իբր գլուխ, շատ տարի մեծ յաջողութեամբ եւ զգուշութեամբ ձախակողմը բռնեց: 1845ին իր հռչակաւոր «Դաւիթաւորիկ յայտարարութիւնը հանեց, եւ ինք զինքը ցորենի օրինաց ետ կոչուելուն կողմը ցուցուց: Երբոր 1846ին Ռոպերթ Բիլլ գործքերէն ետ քաշուեցաւ, Ռասսըլ կաղմեց դահլիճը, որուն գլուխն ինքն անցած էր, եւ վեց տարի չափ զօրաւոր հակաակորդաց դէմ դիմեցաւ: Աս ատեններս կ'իյնայ նաւարկութեան հրամանագրին յետ կոչումը, եւ շաքարի վրայ եղած ծանր մաքրը: 1852ին նորոգութեան նոր ձեւ մ'ալ հանեց, բայց ասի ոչ բարեկամաց քով հաճութիւն գտաւ եւ ոչ հառարկութեան մէջ: Ետքէն Լորտ Բալմերստըն եւ իր մէջը նոր վէճ մը ծագելով, պաշտօնէն

վար ձգուեցաւ: Անոր տեղն անցաւ Տերպի դուքսը, բայց տասը ամիս ետքը հարկադրեցաւ զեկը «Գաշնաւորութեան դահլիճ», կոչուածին ձեռքն յանձնելու որոնց անդամներն էին Էպրսին, Ռասսըլ, Բալմերստըն, Վէտտան, Գլէրէնտըն, Լէնտտան, Կրէհամ եւ Նիւգէտըլ դուքսը: Աս ամեն արարեալ (of all talents ինչպէս Անգղիացիք կ'անուանեն) բողկացող դահլիճին գլուխն էր Ռասսըլ իբր արտաքին գործոց պաշտօնեայ եւ ետքէն միանգամայն իբր դահլիճ պաշտօնէից: Իբրեւ առաջնորդ պատգամաւորաց դահլիճն 1854ին երկրորդ նորոգութեան օրինագիրը (reformbill) մէջ բերաւ, բայց գեռ չէր կրնար ուղածին պէս գլուխ հանել: Ասկէ ետքի տարիները Խրքմի պատերազմին նկատմամբ իր պաշտօնակիցներուն հետ չկրցաւ միաբանիլ ու պաշտօնէից դահլիճէն ելաւ, որուն վրայ շատ չտեւեց նոյն դահլիճը բոլորովին պաշտօնէն հրաժարեցաւ: Ան ատեն Լորտ Բալմերստըն դահլիճ մը կաղմեց եւ Լորտ Ռասսըլ գաղթականութեան պաշտօնեայ եղաւ եւ քանի մ'ամիս ետքը կը տեսնենք զանիկա մասնաւոր պատգամաւորութեամբ մը վիէննայի խոսակցութեան ժողովոյն (conference) մէջ:

Աս պատգամաւորութիւնը իրեն պատիւ մը չբերաւ, հոս իր ժողովըրդակաւութեան համբաւին մեծ մասը կորորեցուց: Բայց առ Ռեիկեան կողման առաջնորդին անվերջալ քաջասրտութիւնը շուտ մը դարձեալ իր աղբեցութիւնը ձեռք բերաւ: Երբոր 1857ին խորհրդանոցը լուծուեցաւ, որչափ որ հակառակ կողմը զօրաւոր ալ էր նէ, քուէի մեծ առաւելութեամբ նորէն Լոնտոն քաղաքին կողմանէ պատգամաւոր ընտրուեցաւ, եւ առ մեծ քաղաքագէտը կրցաւ առջի վստահութիւնը կամաց կամաց նորէն վստաղիլ: Հիմակ դարձեալ իբրեւ գլուխ ազատական կողման կեցած է, ու անհամահաւան չէ որ նորոգութեան առջի օրինագիրը յառաջ վարողը՝ երկրորդ օրինագիրն ալ խոթէ ու գլուխ հանէ:

Վեռ քիչ ատեն յառաջ, երբոր Տերպիի դահլիճը ինկաւ Լորտ ճոն Ռասսըլ իբրեւ արտաքին գործոց պաշտօնեայ դահլիճ մնաւ: Հիմակ առ ծանրակշիւ ժամանակուան մէջ բոլոր Եւրոպայի աչքը առ մարդուն վրայ դարձած է, տեսնելու համար թէ իր հիմնական գիրքին մէջ մինչեւ ինչ աստիճան ինքզինքը պարտական կը սեպէ այն խոստման, զորն որ իբրեւ առաջնորդ հակառակ կողման տուած էր:

ԾԱՂԱԲ ՄԱՍՏՈՐԵՐԸ

Գ. ՍՈՒՍԵՐ

Յակինթ (Hyacinthus. Զի-մպէ-Լ):

Յակինթը սերմամբ բազմացնելը շատ դժուարին է, թէպէտեւ անով շատ անգամ նոր նոր տեսաներ յառաջ կու գան: Ամենէն աղէկն ան է որ սերմը գեղեցիկ պարզ կամ կէտ բարդ ծաղիկներէն ժողովուի, եւ ան ալ աղէկ մը հասունանալէն ետքը, եւ նոյնը շարժական արկներու մէջ տնկուի, որուն ի մասնաւորի փափուկ հող պէտք է: Ասով սերմը աւելորդ խոնաւութենէ դիւրաւ կը պատապարուի, որն որ մասնաւոր ձաղ սոխերուն տերեւները թուովէն ետքն անհրաժեշտ հարկաւոր է: Արկղը ձմեռը ցրտէն ազատ տեղ մը կը դրուի եւ հետեւեալ տարին Ապրիլին կամ Մայիսին նորէն բայց օգ կը հանուի: Երկրորդ տարին արկեղ

մէջ ածած պղտիկ տխրերը արկղէն կը հանուին եւ ածուծու-
րու մէջ կը տնկուին, եւ այնպէս կը դարձանուին ինչպէս
տոխի ձագերը, բայց մինչեւ որ սերմանէ յառաջ եկած տոխ-
րը ծաղկին՝ երբեմն 5—6 տարի պէտք է: Աշնան բնձանակ-
ներու մէջ կ'առնուին, որոնց հողը փափուկ, այսինքն աւա-
զով խառնուած հողով պիտի լեցուին: Իսկ բնձանակներու
մէջ տնկելու ժամանակը ճշգիւ որոշելու համար, անոնց
շատ կամ ուշ ծելուն պէտք է նայիլ: Եւտով ձիւ տալու
համար, (որուն ամէն տեսակ տոխ համաձայն չեն) պէտք է
պարզ եւ կանուխ ծաղկող բարդերն բնարել, եւ Ապ-
տեմբերի մէջ բնձանակի մէջ տնկել. իսկ որոնք որ աւելի
ուշ Փետրուարի մէջ պիտի ծաղկին, Հոկտեմբերին սկիզբը
աւելի ուշ ծաղկողը Նոյեմբերի մէջ կը տնկուին: Բնձանակ-
ները՝ տնկուած տոխերով մէկտեղ կամ $1\frac{1}{2}$ — 1 տնաշափ
հողի տակ կը թաղուին եւ կամ որ լաւագոյն է, որովհետեւ
հողին տակ ամէն անգամ չիկրնար դիւրաւ ծիւրը տեսնուիլ,
քիչ մը ջրէկէն ետքը անձրեւէն ապահով օգբանուի տեղ
մը կը դրուին, եւ շատ քիչ կը ջրուին, եւ խիստ պաղէրու
ատեն չոր ներքնատուն (մաղաղա) մը եւ կամ ցրտէն ազատ
տեղ մը կը փոխադրուին: Մինչեւ որ ծելու սկսին նէ աս
տեղը կը կենան, ծելու սկսելէն ետքը, տաքցուած եւ արեւ
տեսնող խցի մը պատուհանին առջեւ կը դրուին, եւ հա-
մեմատաբար աւելի կը ջրուին: Գլխաւոր միտ դնելու բանն
ան է որ տոխերը ծելէն եւ արմատ ձգելէն յառաջ խցի
մէջ չքերուին, եւ բաւական արմատ ձգած ըլլալուն սովորա-
կան նշանն ան է որ ծիւր տոխին վրայէն դոնէ $1\frac{1}{2}$ մասնա-
շափ բարձրացած պիտի ըլլայ: — Երբեմն յակինթին
տնկերը շատ ցած կը մնան եւ հապիւ թէ երկրէն դուրս
կ'ըլլեն՝ կը ծաղկին: Աս անյաջողութիւնը զանազան պատ-
ճառներէն յառաջ կրնայ դալ. բայց զլիւստորն ան է որ
բնձանակները՝ սոխը տնկուածին պէս տաք տեղ մը կը
փոխադրուին, ուր որ հողը դիւրաւ կը ջրոնայ, եւ ստեպ
ջրէլ հարկ կ'ըլլայ: Թէ որ աղէկ փոթ չիտարուիլ նէ, աս
եղանակաւ ստեպ ջրէկէն հողին մէջ չափէն աւելի խոնա-
ւութիւն յառաջ կու գայ, նոր արմատները կը փառին եւ
տոխերը կը փճանան: Հասարակօրէն խցերու մանաւանդ
բնակած խցերու օդը յակինթներու համար՝ որոնք բնա-
կանապէս շատ խոնաւութիւն կ'ուզեն, շատ չոր կ'ըլլայ: Իւ-
ծաղիկներուն տառնի անկատար ծաղկիլն ասոր հետեւու-
թիւնն է: Նոյնպէս խցերու փոշիէն պահպանելն ալ շատ
օգտակար է, անոր համար շատ անգամ թաղարներու վրայ,
զանդակած եւ վերի կողմը ծակ ապակի մը կ'անցընեն:

Հակինթը ջրոյ մէջ ծաղկեցնելու համար պէտք է կա-
նուխ ծաղկող տեսակներն առնուլ: Զրոյ մէջ թէ բարդ եւ
թէ պարզ տեսակը կ'աճին: Նոյեմբերին մէջերը տնկելու ա-
տենն է, եւ աս ատեն տնկուած սոխը տարւան վերջերը կը
ծաղկի: Թէ որ մինչեւ Փետրուարին կէսերը, ամէն շաբաթ
աս եղանակաւ մէկ մէկ տոխ տնկելու ըլլանք, ան ատեն բոլոր
ձմեռ կրնանք յակինթի ծաղիկը վայելել: — Աս դաւաթ-
ները պէտք է պատուհանի առջեւ դնել: Աւելի աղէկ կ'ըլլայ
թէ որ աս եղանակաւ տնկուած յակինթը միայն առաւօ-
տեան արեւ տեսնէ, բայց պէտք է զգուշանալ որ տոխին
արմատներուն վրան արեւ չգարնէ, ապա թէ ոչ կրնան
գիւրաւ փառիլ: Ասիկէ զգուշանալու համար՝ դաւաթին
բոլորտիքը թանձրաբարտով (սփռալու) կը պատեն: —
Ի սկզբան դաւաթին մէջ այնչափ ջուր կը դրուի, որ սոխը
մինչեւ կէսը ջրոյ մէջ ըլլայ: Արմատները աճելու սկսելէն
ետքն երթալով քիչ ջուր պիտի դրուի, այնպէս որ վերջա-

պէս ջրոյն երեսը արմատներէն միայն 1 մասնաշափ բարձր
պիտի մնայ: Զուրը դոնէ 5 օրը մէկ մը պիտի փոխուի:
Զուրը փոխելու ատեն տոխը պէտք է դաւաթէն դուրս հա-
նել, որովհետեւ արմատները կրնան փրթիլ, եւ կամ
փառիլ. այլ պէտք է սոխը քիչ մը բարձրացնել, ջուրը
դուրս թափել, եւ անոր տեղը խցի մէջ կենալով քիչ մը
տաքցած ջուր պէտք է լեցնել, որն որ գետի ջուր չըլլայ նէ
լաւագոյն կ'ըլլայ, որովհետեւ գետի ջուրը փոտեցնելու
աւելի ենթակայ է: Հորի ջուրը թէ որ կծու եւ աղային մաս
չունի նէ, ամենէն օգտակարն է: Զմեռուան պաղ գիշեր-
ները, պէտք է պատուհանին առջեւէն յակինթը մէկ դի-
տանիլ, որովհետեւ ջրոյն թէթեւ սառիլը սառիլ է տոխը
չիփճացներ, բայց ծաղկիլը շաբաթներով կ'աշայտէ:
Ծաղկին առջի կողմը ծաղկելու սկսելէն ետքը, դաւաթը
թանձրաբարտէ բնդունարանին մէջէն կը հանուի, եւ խցի մէջ
այնպիսի տեղ մը կը դրուի, ուր ոչ արեւ տեսնէ, եւ ոչ ալ
կրակարանի մօտ ըլլալով խիստ տաքնայ: Այսպիսի տեղ մը
մարդ կրնայ անոր ծաղկին գեղը քանի մը շաբաթ վայելել:
Զրոյ մէջ ծաղկեցնելը ծաղկին բնական չըլլալուն համար,
միշտ բնձանակի մէջ ծաղկողներու պէս գեղեցիկ չ'ըլլար: —
Անցեալ դարուն մէջ յակինթը աս եղանակաւ ծաղկեցը-
նելու մեծ եռանդ մը կար, եւ նոյնը ամէն տեսակ սո-
խածաղիկներու տարածելու մեծ ճիգ մը կը ցուցնէին:

ԲՈՎԱՆԴԱՎՈՐԹԻՆ ԳԻՏՈՐԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒՆԵՍԻՅ

Տնտեսական երկրագործութեան վրայ:

Տնտեսական երկրագործութիւն (économie) ըսելով
կ'իմացուի ան արուեստը՝ որուն վաճառքն ուրիշ բան չէ. բայց
թէ երկրը մշակել ու ամէն տեսակ դաշտի ու պարտիզի պատու-
ները կամ բերքերն առնուլ: Տնտեսական երկրագործութիւնը
չահաւետ գիտութիւններէն մէկն է. որովհետեւ ասոր պարտա-
կան ենք մեր սննդեւան հարկաւոր եղածներն ունենալը, ու զլիւս-
ւոր եւ ստոյգ հարստութիւննա. եւ նոյն իսկ տէրութեան վաս-
տակն աս կողմանէ է:

Աղէկ տնտեսական երկրագործ (économiste) մ'ըլլալու հա-
մար հետեւեալներն աղէկ հասկնալու է: 1. Պէտք է հողին
յատկութիւնը. առջի նայուածքին ճանչնալ: 2. Գիտնալ թէ
ինչպէս պէտք է երկրը պատրաստել ու դործել որ աղէկ ու
գեղեցիկ պտուղներ յառաջ բերէ. անտեսական երկրագործութեան
մէջ հարկաւոր կանոնները՝ ինչպէս նաեւ ժամանակը գիտնալ
թէ երբ պէտք է երկրագործական պատրաստութիւններն
օգտակարապէս սկսիլ. դարձեալ այլ եւ այլ դաշտային
պտուղներուն յատկութիւնները ճանչնալ ու դատաստան ընել:
3. Աղէկ տնտեսական երկրագործ մը պէտք է հասկնալ նաեւ
այգիէն, մարգագետնի ու անտառաց գործողութիւններէն,
որուն ընդարձակ գիտութիւն պէտք է: 4. Նոյնպէս անտեսա-
կան երկրագործութեան հարկաւոր եղած կենդանեաց տեսակ-
ներուն գործածելու եղանակը գիտնալ. որովհետեւ անոնց ամէն
մէկ տեսակը առանձին յատկութիւն կամ որակութիւն ունի-
պէտք է նաեւ աս կենդանեաց սիրական կերակուրը, ինչպէս
աւել անոնց զանազան հիւանդութիւնները, ու զանոնք դար-
մանելու կերպն ու դեղերը գիտնալ: Գարձեալ պէտք է ձի
բազմացնելու եղանակը գիտնալ. վասն զի յառ կենդանիները արն-
տեսական երկրագործութեան մէջ այնպիսի ծանրակշիւ խաղեր
ունին, որ պէտք է անոնց աղէկ ու գէշ յատկութիւնները
վրանին տեսնուած նշաններէն ճանչնալով՝ դատաստան ընել:

Տնտեսական երկրագործութեան ամենահարկաւոր գոր-
ծիքներն ու անօթներն են, սայլակ (chariot à ridelles), արօր
(charrue) որով գեղացին դաշտը կ'արօրէ. ասիկա հասարակօրէն
երկու անիւ ու մէկ առանցք ունի, որուն վրայ սայլին կազմածքը
կը հանգչի անոր վրայ ալ քեղին (le timon), արօրի կարօցը
(coudre), մաճը (manche) ու մաճին կոթը հաստատուած են.
խալը (soc) մեծ, հաստ երկաթի կտոր մըն է, որն որ երկրը

կը պատուէ. որոյ խորհրդով, հողը տակն ու վրայ կ'ընէ: Մահն ան մասն է, որուն վրայ արօրի կորոնքը հաստատուած է ու երկաթին պատուած հողը մէկըն առնելու կը ծառայէ:

Լաւը (jong) գերանի կտոր մըն է, որն որ եղանց վրիզը կը բռնէ, որ արօրը քաշեն ու դաշտն արօրեն:

Տափաշ (herse) սանդղակէ գործիք մըն է, երկաթի ակունքներով, գուղները (motte de terre) մանրելու համար:

Աղբիւ (moulin) ցորենը աղալու գործիք մըն է, ալիւր շինելու համար: Երեք տեսակ աղբիւ կայ, ջրաղաց (moulin à eau), հողմաղաց (moulin à vent) ու բազկաղաց (moulin à bras):

Մահալ (presse) գործիք մըն է, որով խաղողը կամ ուրիշ պտուղները կը ճմլեն անոնց հիւթն առնելու համար:

Խաբիւ (crible) մաղ մըն է, ցորենը աղտերէն զտելու համար:

Թէ (pelle) կամ Բահ (bêche; louchet) գործիք մըն է զոր պարտիզպանները ստեղծ կը գործածեն: Ասիկակ ութը մաս լայն, տասներկու մաս երկայն տափակ երկաթ մըն է, երեք ոտը երկայն կոթով, որն որ հողը դարձնելու կը գործածուի:

Բրիւ (houe), դարձած կամ ծռած բաժ մըն է, զոր գլխաւորաբար այգւոյ մէջ կը գործածեն:

Երկաթի Բրիւ (houe à deux fourchon; hoyau) երեք մինչեւ չորս մաս լայն, եօթը մինչեւ ութ մաս երկայն երկաթէ գործիք մըն է, պատառաքողի ձեւով, ու չորս ոտը երկայն կոթով մը: Հողը տակն ու վրայ ընելու կը գործածուի:

Տրաւ (գետնի սանար, rateau), գլխաւորաբար պարտիզի մէջ կը գործածուի. տունկերուն բոլորաթիւն եղած հողերը կակղցնելու գործածուածները երկաթի ակունքներով են. իսկ պարտիզի ճամբաներն ու անցքերը մաքրելու գործածուողները փայտեայ ակունքներով:

Յաւաշ (serpette) ցորենի մանգաղի նման պղտիկ գործիք մըն է՝ որով ուռերը ու ծառերը կը կտրեն:

Երկրի ստացուածքները կը բաժնուին 1. Հաւաքութեան (seigneurie) կամ Կալուածութեան, որուն տակ մեծ անտեսական երկրագործութեան ստացուածք մը կը պարունակուի: Վաւաքութեան (ferme; métairie) պղտիկ կալուածք մըն է, որն որ դաշտեր, մարգեր, այգիներ ու անտառներ ունի: Վաւաք (fermier) հողատիրոջ հետ կը վճարէ ագարակի գործածութեան համար, ու կը պարտաւորի զհողատէրը իրեն բարի անտես ու աղիւ գերդաստանի հայր մը հիւրընկալել:

2. Արաւել (forêt) ասանք ամենէն աւելի շահարէ են. փայտի շատ քիչ ծախք կը պահանջեն, քիչ դժբախտութիւն կը կրեն ու շատ դիւրաւ ալ կը ծախուին: Փայտահատութիւնը (coupe du bois; abatement) յաջող կ'ըլլայ, երբ որ ծառերն աղէկ աճած ու խիտ են եւ դալար երեւոյթ մ'ունին: Անտառ տնկելու ու յառաջ բերելու ամենաշուտ եղանակը, աղէկ աճեցող ու արմատապաճ փայտի ծառեր տնկելն է: Այսպիսի անտառ մը տալի տարւան մէջ գործածուելու փայտ կու տայ: Գանձուեցող մինչեւ երեսուն տարւան մէկտեղ աճած ծառերն խումբը անտառակ կ'ըսուի. իսկ աւելի տարեւորները բուն անտառ կ'անուանուի: Բարակ ծառերէն հասարակօրէն սրթատունկերուն նեցուկեր, ձողեր, տունկերը կապելու թելեր եւ այլն, կը շինեն. իսկ մեծ ծառերը շէնքերու, կառք շինելու եւ այլն կը գործածուին:

3. Մարգի (prairie): Ասանք դաշտեր են, որոնք առանց մշակելու ինքնաբոյս սեղ ու խոտ յառաջ կը բերեն զոր տարին մէկ կամ երկու անգամ կը հնձեն, ասանք բնական մարգագետիններ են: Կան նաեւ արհեստական մարգագետիններ որոնց վրայ ճարակուելու խոտեր ինչպէս են առուցող, բուրգունդական առուցող եւ այլն, կը սերմանուին. ասանք ամենաշուտ մարգագետիններն են: Գետեղբայր, լճերու, առուներու քովերը եղող մարգերը բնական մարգագետիններէն երեքպատիկ աւելի խար (չոր խոտ) կու տան: Բարձր տեղերու մարգագետիններուն մասնաւոր Արեան մարգերու վրայ ամենաշուտ ու սնունդարար խոտեր կ'աճին իսկ եղալներու վրայ գէշեր: Մարգագետիններուն վրայ ամբողջ եղան կամ ոչխարի հօտեր կրնայ արածուելու հանուի: Արօր ըսելով գէշ մարգագետիններ կ'ընկալուի, որն որ հասարակաց գործածութեան համար սահմանուած է:

Լէն (étang) ցած տեղեր ջրոյ մեծ ընդունարաններ են,

որոնք թուրքով մը չըջապատուած են ջրոյն ողողէն արգելելու համար, որոնց մէջ ձկներ կը սնուցանեն ու կը բազմացնեն: Աս վախճանաւ, այսպիսի լճի մը մէջ շատ մը պղտիկ ձկներ կը գնեն: Պաղ ու վաղուն ջրով լճերու մէջ ան ձկներ կը գնեն, որոնք նոյն ջուրը կը սիրեն:

5. Եղալ (marécage) բնութիւն կ'ընկալուի կեցած ջրով կտոր մը երկիր, ուր ամէն տեսակ մեծ տունկեր՝ ոսկի (հաւաք), եղեգ (հաւաք) եւ այլն, կ'աճին: Աս եղալները կրնայ ջրանցքներու ձեւով ջուրը նուազցնելով մշակելի ընել ու պարտեղներու կամ մարգագետիններու դարձնել:

6. Ճագար (garenne), որոշեալ երկրի մը մաս են, որոնց վրայ ճագարներ կը բազմացնեն. հասարակօրէն աս արգելոցները պատով մը փակուած կ'ըլլան, եւ անոր մէջ խնկունի (պղտիկ) ուր (հաւաքի ձեւով), ծովորին (պղտիկ) եւ այլն, կը տնկեն, որոնցմէ որ ճագարները կը կերակրեն: Ուրիշ շատ արգելոցներ ալ կան, որոնց մէջ ճագարները կը մեծցնեն, վերջէն նոր սերնդով մեծագոյն արգելոցները լեցնելու համար:

7. Աղաւախներ (pigeonnier), աշտարակաձէ վանդակներ են, որոնց մէջ աղաւախներ կը պահեն:

Մարգ (parc) բնութիւն կ'ընկալուի ընդարձակ չըջապատուած տեղ մը, ուր կը գտնուին դաշտեր, անտառներ, մարգագետիններ, պարտեղներ, տնակներ եւ այլն: Անցքերու կամ պարտելու համար ճամբաներ ու չցանուած տեղեր ալ կը գտնուին: Մակաղատեղը կարուածքի մը ամենամեծ զարդն է, եւ շատ անգամ նաեւ ամենէն շահարէ մասը:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ՈՒ ԶՈՒԱՐԱՆՈՒՐ

Լուիսթան:

Թէ որ Անգղիացւոց խօսքը ճշմարիտ է, Թէ Լուիսթան նաւուն շինուելովն ոչ միայն Անգղիայի համար նոր շահ մը, հապա նաեւ, Եթէ իրը աղէկ յաջողելու ըլլայ, ընդհանուր նաւաշինութեան ու ամէն նաւաղնաց աղբերու երթեւեկութեան մէջ նոր յեղափոխութիւն մը պիտի մտնէ, Թէ որ կ'ըսենք ասիկա ճշմարիտ է, եւ իրօք ալ ամէն հաւանականութիւն կայ աս խօսքին ստուգուելուն, արժանի է որ աս հսկայական նաւուն թէմը գետէն վար ըրած առջի ճամբորդութեանը վրայ խօսնը: Լրագիրները մեղի ծանուցին Թէ Լուիսթան Արգենտինի շին խարխիւր վերջոյց եւ յաջողութեամբ մինչեւ Վուրիւն եւ անկէ ալ Կրէյթիւն հասաւ, ուր որ գիշերն անցուց: Կառուն վարիւն էր Մր. Աթրիսըն, որն որ համբաւաւոր է Թէմիի նաւաղնացութեան մէջ, ինչու որ չկայ մէկը որ իրեն պէս աս գետին փոստաւոր տեղերը ճանչնայ. իրեն հետ հրամանաւոր տարութիւն կ'ընէր Մր. Հարիսըն, որն որ Լուիսթանին նաւապետն էր: Ասոնց օգնական էին ուրիշ նաւապետը եւ երեք նաւապետի օգնականներ ծածկին վրայ, հրամանները ղեկավարին հաղորդելու համար (ինչու որ աս վախճանին համար արդուած ցուցակի կազմածը դեռ լմնցած չէր): Մր. Աթրիս. Ռաստըլ նաւը շինողը, անձամբ մեքենաներուն վրայ կը հսկէր եւ նաւուն առջեւէն ու ետեւէն չորս հասարակ շողենաւոր կապուած էին, զանկա գետին վրայ նաւաղնալի ջրոյն ուղղութեանը մէջ բռնելու համար: Գորշ մէկ մը գետը կը ծածկէր, երբ Լուիսթանին պտուտակաւոր անիւները կամայ շարժելու սկսան ու յիշտալ չորս շողենաւորներն՝ յառաջ երթալու նշանը տրուեցաւ: Գետեղբայր խիտ քիչ հանգիստ տես կար, ինչու որ ժողովուրդը աս նաւուն ճամբայ ելլելու լրով արջափ անգամ խարուած էր որ աս անգամ ալ մարդ չէր հաւատար Թէ իրօք ճամբայ պիտի որ ելլէ: Բայց լուսթանը երկայն չտեւեց: Թէմիի եղբայր Լանարն — Պրիսի եւ Կրիստիւնի մէջ տեղը բնակող այն երկակնեցալ ժողովուրդեան մէջ կայծակի շուտութեամբ Լուիսթանին ճամբորդութեան լուրը գնաց: Բերնէ բերան աս լուրը շուտ մը տարածուեցաւ ու դեռ քառօրը մը չանցած միջոցներով հեռու տղայ մը չէր մնացած որ աս մեծ լուրը չուէ: Ամենէն յառաջ Տէփֆֆըրտի բնակիչը աղտոտ գետեղբայր Թափեցան յաջող ճամբորդութիւն մաղթելու: Իսկ երբոր նաւը Կրիստիւնի առջեւէն կ'անցնէր գետեղբայրը բազմութիւնը հաղարաւոր եղած

էր: Քիչ ժամանակուան մէջ հարկւրաւոր տեսակ տեսակ նաւեր հակադաւաւր պատեցին, որն որ անդադար ցնծութեան աղաղակներու մէջ, անկարող զինուորաց մեծ պալատին առջեւէն անցաւ: Ասկէ ետքը կու գար գետին վտանգաւոր տեղը:

Արհեստիչէն վար, ան տեղն, ուր որ գետին աջ եզերքը ճանաչային անկող կողմը մը գետին մէջ կ'երկնայ ու ձախ եզերքը Պլէքփօլի երկաթուղւոյ կայարանը եւ Լէօկրովի համալսարանը պանդուխտ կայ, ասոնց մէջտեղը գետը սուր դարձուած մը կ'ընէ: Աս անցքը նաւին կառավարներուն շատ հոգ կը պատճառէր խոզըրանէ վեր ու անհամար գրաւ դնողներ եղան թէ նաւը աս անցքէն պիտ'որ չկրնայ յաջողութեամբ անցնիլ: Գոյնաւորաբար ըստ ամենայնի նոյն տեղը ան գիշերը պղտիկ նաւ մը եւ անկէ քանի մը քայլ հեռու ուրիշ անպիտան երկկայմ նաւ մը խաբիսն նետած կեցած էին: Լեւիաթան ասոնց առջեւ հարկադրեցաւ կանկ առնել մինչեւ որ աս դաժաճները մէկդի երթան: Բայց ան հոսանքին մէջ յանկարծ կանկ առնելը դիւրին բան չէր: Ետեւի շոգենաւներուն երկու շուաններն ալ աս գործողութեան ատեն փրթան, եւ թէ աս րոպէս հակադաւաւր ինք զինք ջրին հոսանքին թողուր, նաւին ետեւի կողմը դէպ ի աջ եզերք խրելով կրնար իր երկայնութեամբը գետին լայնութեանը գոցել: Ան ատեն տեսնուեցաւ որ աւելորդ զգուշութեամբ թիւն չէր Լեւիաթանին շոգին պատրաստ բռնելը, եւ մի եւ նոյն ատեն երեւցաւ թէ ինչպէս իր մեքենաները եւ զեկը աւանկ ճշգիւ նաւապետին հրամանին կը հնազանդին, ինչպէս ամենէն ընտիր չէնքով հասարակ շոգենաւ մը: Այնթարթի մը մէջ ահաւոր պտուտակը իր մէկալ անիւներուն հետ մէկտեղ շարժելով կամաց կամաց հակադաւաւր ետեւի կողմը փտանգաւոր եզերքէն հեռացուց եւ հրամանատարին երկրորդ ձայնը նաւը յանկարծ կեցած: Երբ միջոցին մէջ երկու պղտիկ նաւերը մէկդի քաշուեցան ու յաղթ նաւը սկսաւ դարձեալ գետեզերքը կեցող հազարաւորներու ցնծութեան աղաղակին մէջ վեհաբար գետէն վար քալել: Աս դէպքը, որուն մէջ կրնար աս հակադաւաւր փճանալ ու թէմը գետին անցըր խաբանել, 13 րոպէէն աւելի տեւեց: Պլէքփօլէն վար ալ դեռ կային փտանգաւոր տեղեր, աւաղակոյտ, ծանծաղ ու անկանոն հոսանքներ, սակայն աս ամէն տեղերէն ալ առանց արգելքի անցաւ Լեւիաթան: Ամէն դառնալու տեղերը զարմանալի ճշգրտութեամբ իր զեկին կը հնազանդէր եւ ամէն ծանծաղ դիւրութեամբ կ'անցներ, ինչու որ առջեւի կողմը 22 ոտնաչափ ու 3 դժաչափ ջրի մէջ կը մտնէ, ուր որ մինչեւ 24 ոտնաչափ ջրի մէջ խորունկութիւն ունեցող նաւեր ալ կրնան թէմը վրայ նաւարկել: — Առջիկի առջեւ թէմը ընդարձակ լայնութիւն մը կ'առնէ: Լեւիաթան հոս հասնելէն ետեւ ալ ամէն փտանգները անցուցած էր: Կարճեալ հոս ալ գետեզերքը հետաքրքիրներով լեցուած էին ու նաւակորէն եւ նաւարանի բակէն 10.000 գործաւոր ու նաւաղ պրանչիլի նաւը առջեւէն անցած ատեն անվերջանալի շարժում ձայներով զանդիւր փողերէն, նոյնպէս անոր դիմացն յանդիւրդ ամէն նաւը ու շոգենաւը քովէն անցած ատենին իրենց ուրախակցութեան աղաղակը կը լսեցնէին: Ասանկ Լեւիաթան ողջ առողջ Արեւիկէն հասաւ: Հոս խաբիսն նետեց հանգչելու համար, որպէս զի երկրորդ օրը դէպ ի թէմը գետաբերանը ծաբան շարունակէ: Աս հրաշակերտ նաւը թէ որ բաց ծովու վրայ ալ երես ճերմկեցնէ նէ, քիչ ատենուան մէջ իրեն եղբայրներ ու քոյրեր ալ կը ստանայ: Բայց իրեն եղբարքը հարկաւ այն ընդհանուր մտադրութիւնը չեն կրնար գրգռել, զորն որ ինք գգուեց: Ինք անդրանիկ գաղափարին ներկայացուցին է:

Լեւիաթանին մէկ կաթսային պայթելուն եւ անկէ յառաջ եկած փաթին ինչպէս նաեւ ճամբորդութեան շարունակութեան վրան կը խօսին:

Գաւ անգամ:

Եփած սառույց:

Քանի մը տաք երկիրներ սառույցը շատ սիրական առարկայ եւ վաճառականութեան նիւթ եղած է: Հարուստ մարդ մը, որ Ափրիկէ կը բնակէր, ամերիկացի նաւերէն սառույց կը նէ եւ տուն խաւերով իր խոհարարին կը հրամայէ որ ցորէ:

կուան կերակրոյն համար պատրաստէ: Խոհարարը որովհետեւ ասանկ բան տեսած չունէր, կը մտածէր թէ ինչպէս եփէ: Վերջապէս պատրաստ եղացած ջուր ունենալով ընելիքը կ'որոշէ, եւ տաք ջրոյն մէջ կը նետէ: Այսօրուան կերակրոյ աւտեն, աղանդերը (շերէշ) լմննալէն ետքը. — «Զիմայ կրնաս», կ'ըսէ տեղը խոհակերին «սառույցն ալ բերել»: — Չիկայ: — Ինչ չիկայ, ինչպէս կրնայ բլալ: — Եփելու համար կաթսայի մէջ դրի, քիչ մը վերջը համը նայելու համար կաթսան բացած ատեն մէջը բան չկար, փախած էր: Խոհակերն աս անմտութիւնը գինոյ շշի հարուած մը գլուխն ընդունելով քաւեց:

Հարուստ ժառանգութիւն մը:

Հիւսիսային անուամբ Գերմանացի մը, շատ մարդու պարտք ունենալով աւստրիական պատերազմական նաւու մը մէջ ծառայութեան կը մտնէ, որպէս զի պարտատեւարը թանխանձէն ազատի: Հոն քանի որ հետը առած Բուլեշէր գրպանին մէջ կը հնչէին ամէն բան աղէկ ըստ հաճոյից կ'երթար: Բայց երբ որ անոնք սպառեցան եւ նաւը Պանապոլի ճանաչային կողմերն էր, եւ ինք օգոյն անպիտանութենէ տենդէն բռնուեցաւ, ոչ որ զինքը կը մտածէր: Հիւսիսային տեսաւ որ մահը կը մօտենար, եւ ուզեց որ խաբէութեամբ մը, գոնէ կենացը վերջի ժամանակը քաղցրացնէ: Փառտափանը կանչել տուաւ եւ հետեւեալ եղանակաւ կտակ ըրաւ: «Իմ բոլոր ստացուածքս իմ գնդոյս պաշտօնակալներուն կը թողուի 15.000 ֆիրլին զօրավարին, 10.000 գնդապետին, ամէն մէկ հարկւրապետին 5000, իր զօրաբաժնի հարկւրապետին 8000, վերին տեղակալին 4000, ստորին տեղակալին 2500, զօրաց երէցին 2000, իսկ փաստափանին 3000: Աս կտակը մինչեւ իր մահը լուծութեան կընդ տակ պիտի մնար: Չկայ աշխարհքիս մէջ հիւանդ մը, որ իրեն պէս աղէկ հոգացուած ըլլայ: Գեղեցիկ անկողին, ամենափափուկ բարձր, ամէն անեսակ փափուկութիւններ, պարգեւներ, սիրալիր խօսքեր, միւլթարուլթիւններ բնաւ չպակոցան: Հիւսիսային կենացը վերջի ամիսը անակ անցաւ: Մահուանէ ետքը, մէկը իրեն համար դամբանական գեղեցիկ ծառ խօսեցաւ, պաշտօնական մէկը իր գերեզմանին վրայ բանաստեղծական ծաղիկներ կը ցանէր: Որոշուեցաւ նաեւ որ գերեզմանին վրայ մարած ջահով մը եւ տակը «Միւլթարուլթիւն» լուծուածքով, խօսքերով գերեզմանաբար մը կանգնեն: Բայց գոյնաւորութեամբ երբոր զինուորականը իրենց ժառանգութիւնը առնելու համար գրած էին, Աւստրիայի գետապանէն պատասխան ընդունեցան թէ, մեռնողը պարտք կը հարցնէր նէ, ունի, իսկ գրած կը խնդրէր նէ, ամենեւին չունի:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

Տնկերն աղէկ ամեցնելու եւ պտուղները շատ մեծցնելու հիւրով:

Բեղդիացի արհեստաւոր պարտիզան մը 1 1/2 ֆուտ ծրծրմոյ թիւով 1 ֆուտ ջրոյ հետ խառնելով, տնկերը աճելու սկսեցին ետքը, արեւ չեղած ատեն նոյները երեք զանազան անգամ նոյն հեղուկով ջրելով, տնկերը խիստ կ'աճեցնէ եւ հակա պտուղներ յառաջ բերել կու տայ:

Խոհուլին համամը պահելու եղանակ:

Խոհարած եւ ծեծուած խահուէն, երկայն ատեն մնալու ըլլայ, միշտ ցնդմամբ իր համեմաւոր նիւթը կը կորսնցնէ: Աս կորստեան առջեւն առնելու համար, խահուէն կամ ծեծելէն ետեւ 50 չափ կամ լիտր խահուէի մէջ 1 1/2 չափ կամ լիտր շաքար վանի (շերէշ շերէշ) դնելու է: Աս շաքարն անվերջապէս խահուէին համեմաւոր նիւթը (Aroma) իրեն կը քաշէ: Քանի մը վաճառականներ, աղէկ խահուէ ծախող ըլլալու անունն աս գիւտին պարտական են: